

LITERATUUR

- Evenhuis, R. B., *Ook dat was Amsterdam. Geschiedenis van de kerk der hervorming*. Dl. 1-4, Amsterdam/Baarn 1965-1974.
- Rogier, L. J., *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw*, 1e/2e dr. Amsterdam 1946-1948.
- Polman, P., *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw*, Hilversum 1968.
- Frijhoff, W., 'Prophétie et société dans les Provinces-Unies aux XVIIe et XVIIIe siècles' in: Dupont-Bouchat, M-S., Frijhoff, W., Muchembled, R., *Prophètes et sorciers dans les Pays-Bas XVIe-XVIIIe siècle*, Paris 1978.
- Heijden, M. J. M. van der, *De dageraad van de emancipatie der katholieken. De Nederlandsche katholieken en de staatkundige verwikkelingen uit het laatste kwart van de achttiende eeuw*, Nijmegen 1947.
- Vries, Joh. de, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw*. 2e dr., Leiden 1968.
- Woude, A. M. van der, *Het Noorderkwartier. Een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw*. A.A.G.-Bijdragen 16, Wageningen 1972.
- Faber, J. A., *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800*. A.A.G.-Bijdragen 17, Wageningen 1972.
- Kok, J. A. de, *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie. Numerieke aspecten van protestantisering en katholieke herleving in de noordelijke Nederlanden 1580-1880*, Assen 1964.
- Jansen, P. C., 'Armoede in Amsterdam aan het eind van de achttiende eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 88 (1975), 613-625.

J. A. F. de Jongste

* * *

DE CONTROVERSE TUSSEN DE KATHOLIEKE EN DE PROTESTANTSE THEOLOGIE IN NEDERLAND IN DE JAREN 1800 - 1825

Voor het eerst sedert twee eeuwen zien de protestantse theologen in Nederland zich bij het begin van de negentiende eeuw geconfronteerd met zelfstandig r.k. theologisch leven binnen eigen land. De met de emancipatie (1796) beginnende 'katholieke herleving' is ook in theologicis eerst nog vrij bescheiden. Schrant, Le Sage ten Broek en Van Bommel zijn de in het oog springende namen. Terwijl over hen verschillende goede studies zijn verschenen, is de reactie van protestantse zijde op dit ontluikende katholieke leven in Nederland nog weinig bestudeerd. Een antwoord op de hier liggende vragen laat zich het best onderzoeken door te beginnen

nadat de problemen betreffende de kerkgebouwen, ontstaan door de diverse staatsregelingen, ca 1801 zijn geluwd; met de ca 1825 opkomende moeilijkheden n.a.v. de maatregelen der regering tegen de r.k. priesteropleiding is er een terminus ad quem.

In feite zijn deze 25 jaren in de geschiedenis van het protestantisme in Nederland de periode waarin het supranaturalisme overheerste. Deze stroming is in de volgende decennia al spoedig door nieuwe theologische richtingen op de achtergrond gedreven (réveil, Groninger en moderne theologie); het nageslacht verloor er ook spoedig alle belangstelling voor. Toch is er bijna geen periode die zozeer door één geestesrichting is gestempeld als het eerste kwart der negentiende eeuw door dit supranaturalisme of oud-liberalisme, doorwerking van de achttiende-eeuwse verlichting, óók op het katholieke erf. De vraag naar de overeenkomsten tussen de r.k. en protestantse theologie in dit tijdvak laat zich niet ontwijken. In hoeverre waardeerden de protestanten de katholieken als bondgenoten in de strijd tegen het deïsme?

De katholieke theologie werd gezien in het geheel der wereldkerk. Het pontificaat van Pius VII (1800-1823), beroerd door de Napoleontische oorlogen, werd na 1814 een schakel in de Europese restauratie. Het oordeel der protestanten wisselde sterk en is moeilijk los te maken van de politieke meningsvorming.

Een oecumenische kerkgeschiedschrijving - waartoe ons symposiumthema ons a.h.w. uitnodigt - beoogt niet alleen verbreding van horizon, correctie van eenzijdigheden en fouten (Kottje/Möller), maar zal - in de lijn van Benz - ook vragen in hoeverre de zelfstandig geworden delen van de oecumene los van elkaar theologie en kerkzijn verstonden en vertolkten. Mag het atrofiëren van bijvoorbeeld sacramenteel en liturgisch leven in de reformatie, van de woordverkondiging en het algemeen priesterschap in de r.k. kerk in dit verband op historische noodwendigheden duiden? Men kan de verwereldlijking van het kerkbestuur zoals het Algemeen Reglement van 1816 die te zien geeft net zo min los maken van het gedeeld zijn der ene katholieke kerk als het in de negentiende eeuw opkomende ultramontanisme. Ook het antipapisme, dat in de bedoelde periode veel minder aanwezig is dan in vroeger en in later tijd, vraagt in een oecumenische kerkgeschiedenis om een eigen beoordeling; die zal anders uitvallen dan wanneer men een geschiedenis van de tolerantie of de moderne democratie zou schrijven. Straks zal de Nederlandse priesteropleiding worden gebrandmerkt als 'georganiseerde domheid'. Deze protestantse manier van spre-

ken waarbij het roomskatholicisme werd afgedaan of gehegeld als bijgeloof en priesterbedrog, is vooral in de verlichtingseeuw gebruikelijk geweest, ze typeert natuurlijk niet zozeer de katholieke alswel de protestant die ze in de mond neemt. In het begin der negentiende eeuw heerste er onder de protestantse theologen een ontstellend gebrek aan kennis van de katholieke theologie, van de contemporaine, maar - en dat was nog meer te betreuren - ook van de vroegere, incl. de patres. Een pendant van het boek van F. C. Baur, 'Der Gegensatz des Katholizismus und Protestantismus' (1834), antwoord op Möhler's 'Symbolik' (1832), zou in de Nederlandse verhoudingen van de eerste drie decennia der eeuw ondenkbaar zijn zomin trouwens als er een Nederlandse Möhler te vinden was.

ORIENTERENDE LITERATUUR

Joannes Matthias Schrant. *Zijn autobiografische herinneringen* uitgegeven door G. Gorris. *Schrant en de katholieke herleving*, door L. J. Rogier, Tilburg 1932 (Serie *Studies van het Historisch tijdschrift*, II).

G. Gorris, *J. G. le Sage ten Broek en de eerste fase van de emancipatie der katholieken*, 2 dln., Amst. 1947-1949.

L. J. Rogier, *Een stem der katholieke verlichting. Mengelingen voor Roomsche Katholieken 1807-1814*, Nijmegen-Utrecht 1954.

A. F. Manning, *De betekenis van C. R. A. van Bommel voor de noordelijke Nederlanden*, Utrecht-Antwerpen 1956.

E. Benz, *Kirchengeschichte in ökumenischer Sicht*, Leiden-Köln 1961, hoofdstuk III: 'Ideen zu einer ökumenischen Kirchengeschichtsschreibung', 39-74.

H. Jedin, ed., *Handbuch der Kirchengeschichte*, VI/1: *Die Kirche zwischen Revolution und Restauration*, Freiburg (enz.) 1971, deel 2: 'Die katholische Kirche und die Restauration', door R. Aubert, R. Lill, J. Beckmann, 105-310.

A. J. Rasker, *De Nederlandse hervormde kerk vanaf 1795. Haar geschiedenis en theologie in de negentiende en twintigste eeuw*, Kampen 1974, hoofdstuk III: 'Theologie der verlichting', 32-44.

R. Kottje, B. Möller, *Ökumenische Kirchengeschichte*, III (Mainz-München 1974), 357-360: "Von Sinn und Grenzen einer 'Ökumenischen Kirchengeschichte'".

J. A. Bornewasser, 'Mythical aspects of Dutch Anti-Catholicism in the Nineteenth Century'. In: J. S. Bromley, E. H. Kossmann, ed., *Britain and the Netherlands*, V (1975), 184-206.